

Qərbi Azərbaycan - dağların kölgəsində, suların dərinliyində, torpağın hənirində bir xalqın tarixini daşlarda və izimizdə yaşadan unudulmaz bir coğrafiyadır. Bu ərazilərdə hər daş danışır, hər çay söyləyir, hər ağacın kökü bir tarix pıçıldayır. Səssizlik də danışır burada - çünki bu səssizlikdə bir xalqın köçürülmüş, amma heç vaxt qırılmamış nəfəsi yaşayır. Hər addımda, hər abidədə bir dua səslənir.

O duaların ilk nəğməsi Zəngəzurun zirvələrindən yüksəlir. Buradakı dağlar təbiət möcüzəsi olmaqla yanaşı, həm də dirənişin daş kitabəsidir. Bu yerlərdə Gülnəzər məscidi artıq görünməsə də, varlığı sanki torpağın dərinliyindədir. Sıldırım qayalar hələ də o köçün kədərini, o müqavimətin əzmini daşıyır. Daşlara hopmuş səslər xalqın həsrətini dilləndirir. Ələsgər mahalının bağrında isə Dəmirçilər kəndinin memarlıq inciləri - qoşa minarəli məscidi və qədim karvansarası artıq yalnız xatirələrdə yaşayır.

İrəvan qalası keçmişin sinəsinə çəkilməmiş çapıq kimi hələ də ayaqdadır. Onun hər daşında bir döyüş, hər səssiz divarında bir hayqırtı yatır. Rəcəb Paşa məscidinin qalmış qalıqları isə duaların zamanla necə daşlaşdığını göstərir. Şəhər unudulmayan bir yaddaşın mərkəzinə çevrilmiş - özü silinmiş, amma izləri hələ də qəlblərdə yaşayan bir məkandır. Səfəvilər dövrünün mədəniyyət izləri - hamamlar, mədrəsələr, xanəqahlar bir-bir yoxa çıxdıqca, torpaq daha da kədərə bürünür. İrəvanın Əmir Sədi məscidi, Abbas Mirzə karvansarası və Güllü mədrəsəsi artıq daşda deyil, xalqın yaddaşında yaşayır.

Oradan yol bizi Göyçəyə aparır - elə bil İrəvanın kədəri bu suların əksində sükuta qərq olur. Göyçə gölü öz dərinliyində illərlə gizlədilmiş xatirələri də saxlayır.

Gölün ləpələri ətrafındakı türbələrin daş susqunluğu ilə birləşərək görünməyən bir nəğməyə çevrilir. Hər dalğa bir xatirə, hər külək bir ad qoyur bu torpağa. Hacı və Zod kəndlərindəki minarələr, Kərimli məscidinin əyilmiş qapılarından indi sadəcə küləklər keçir. Daşkənd kəndinin iki minarəli məscidi və Qurudərə kəndinin mədrəsəsi bir zamanlar bu torpağın maarif çırağı olmuşdu.

Dərələyəz qalası fırtınalara si-

keçid elə bil tarixdə bir səhifənin çevrilməsidir. Şörəyel türbələri dağların qoynunda uyuyan, amma xalqın ruhunda daim oyaq qalan bir tarixdir. Bu diyarda zaman dayanıb sanki, amma daşların hər biri saat kimi çalışır - keçmişini indi ilə bağlayır, indini isə gələcəklə. Həməli və Köhnə Əskəran kimi kəndlərdə ucalan minarələr sanki göylə torpaq arasında bir körpüdür. Digər yandan, Gərnis və Sarıqaya kəndlərinin qəbiristanlıqları əc-

aparır - türbələr, məscidlər bu xalqın daşlaşmış yaddaşıdır. Ağbabanın çiçəkləri baş əyir, amma kökləri hələ də dərinə, hələ də diridir. Hər addım, hər nəfəs bir səse çevrilir və bu səs itirilmiş deyil, qayıtmaqda olan bir yurdun xəbərini verir. Saral kəndinin üzərindəki qalanın qalıqları ucaldıqca, yaddaş da dirçəlir. Qarakəndin İmamzadə türbəsi isə islam izlərini daşımaqla bərabər həm də mənəvi bir çağırışdır.

qalası təkcə keçmişin izlərini deyil, həm də gələcəyin addımlarını gözləyir. Onun torpağına hopmuş dualar göyə yüksələn ümidlərə qovuşur. Nərimanlı kəndindəki qədim mədrəsə izləri elm və mədəniyyətin zamanla daşlaşmış sədasına çevrilir.

Ayrımdan qopan xatirələr sanki Abaranın sərt qayalarına yön alır - burada, dağ kəndlərinin sükutu altında gizlənmiş qəbiristanlıqlar, unudulmuş mədrəsələr zamanın pərdəsini kənara çəkərək bir xalqın zəngin tarixidir. Hər abidə qayıdırsa yazılmış bir məktubdur.

Bu səssiz nəğmənin ahəngi ilə Qəmərlı düzləri açılır göz önündə - bir zamanlar ticarətin, sənətin, söhbətin nəfəs aldığı bu geniş düzənlik indi sükutun toxunduğu naxışlarla örtülüdür. Amma o naxışlar yere yox, göyə yazılır - ucalıqda yaşamağa davam edən bir xalqın mirası kimi. Qəmərlidəki Dədə Qorqud məscidinin dağıdılmış izləri, min illərin yaddaşına çevrilərək dirənişin əbədiyyatını pıçıldayır.

Bu sətirler boyu sükutla danışan daha neçə bölgə, neçə iz var - Amasiyanın qaya qoynunda sıxılmış türbələri, Dərəçiçəyin kitabələri, Zəngibasarın səssiz minarələri, Vedibasarın daşlaşmış mədrəsələri - hamısı bir xalqın ölməyən harayını daşıyır. Zəngibasarın Gulabat kəndindəki karvansara izləri, Vedi qalası və Qarabala kəndinin məscidi də eyni çirpinti ilə yol gözləyir.

Çünki Qərbi Azərbaycan sükutun içində səslənən tarixdir, daşın altında qalan, amma qəlblərdə ucalan bir haraydır. Onun sükutu danışır, dağı ağlayır, daşı dua edir. Bu torpaqlar heç vaxt ölməyib - sadəcə qəlblərdə yerini dəyişib. Və bir gün dağların yenidən səsləndiyi, türbələrin işıqlanıb məscidlərin azanla titrədiyi gün gələcək. O zaman tarix sükuttan oyanacaq... Və Qərbi Azərbaycan yenidən danışacaq.

İlahə ALLAHVERDİYEVA.

nə gərmiş bir əzəmət simvoludur. Bu torpaq danışmasa da, Təpəgöz məscidinin izləri bu sükutu tamamlayır. Burada izləri silinməyən çalışılan hər məscid, hər qala bir xalqın zamanla daşlara köçmüş özünüdərkidir. Dərələyəzin yolları bizi Basarkeçərə doğru aparır - orada türbələrin baş daşları, xalqın boynubükük, amma yenilməz yaddaşına çevrilir. Ərdəşəvi, Qarakilsə və Dəvəgözə kəndlərindəki abidələr həm keçmişin bir parçası, həm də ümidin sükuta gizlənmiş sədasıdır.

Basarkeçərin səssiz dağlarından Şörəyelin sərt torpaqlarına

dad nəfəsinin torpağa köçdüyü müqəddəs yerdir.

Bu yaddaş körpüsünün davamı kimi Tavirusun ucalığı görünür - o zirvələr sanki Şörəyelin dağ ruhuna cavab verir. Tavus qalası bir xalqın içindən boy atan qürur kimi yüksəlir. Tavus məscidi səslənən son dua kimi torpağın sinəsində gizlənmiş əzmin simvoluna çevrilmişdir. Bu yüksəkliklər azadlıq eşqi ilə nəfəs alır, abidələr müqavimətin simvoluna dönür. Aşağı Şorça kəndindəki qədim karvansara qalıqları bir zamanlar bu torpağın qapısını dünyaya açan yolların izidir.

O yolların səsi bizi Ağbabaya

Və biz bu səfəri davam etdikcə, addımlarımız bizi Alagözün ətəklərinə aparır, orada, yaylaq xatirələri ilə dolu çəmənləklərdə unudulmuş nəğmələr torpaqla pıçıldayır. Əzəl boyu orada yavaşca kimi açan türk nişanələri, hər rəmz, hər iz ilə dirçəlməyə səsləyir. Hər səhər yeli, hər axşam dumanı bu yaddaşı yenidən alovlandırır. Alagözün Aşağı Şorça kəndindəki qəbiristanlıq isə adını daşıyan əbədiyyətin sükutunda yaşayır.

Bu sükuta yavaş-yavaş Ayrım torpaqları da qoşulur - hər daşında bir ata ocağı, hər izində unudulmayan bir nəsil yatır. Ayrım